

IV. GAJEVE »NOVINE« I »DANICA«

Molbu za izdavanje novina predao je Gaj 1832., ostvarujući time zamisao, kojom se bavio dulje vremena⁶⁸ i zrelo promozgao stvar. To se razabire i iz obrazloženja, kojima je popratio svoju molbu obraćajući se različitim instancijama.⁶⁹ Dugačak bio je to i trnovit put.

Posredstvom županijske oblasti zagrebačke predaje Gaj 31. ožujka 1832. latinski pisanu predstavku Kraljevskom konziliju u Budim, a županija popraćuje Gajevu molbu preporukom. Slijedi odgovor kr. konzilija (1. V. i. g.), koji traži neke potankosti i garancije. I Gaj pribire dokumente, kojima će potkrijepiti molbu: potvrdu ravnateljstva škola, da je rođeni Hrvat i da zna svoj materinski jezik, svjedožbu krapinskog suca, da može jamčiti svojim imetkom, da će pretplatnici uredno dobivati novine. Ove dokumente predaje Gaj županiji (24. XI. i. g.) i ponovno moli da ga preporuče vladi u Budimu. Ujedno precizira svoju molbu: htio bih izdavati političke novine, koje će izlaziti

⁶⁸ Vidi gore str. 52.

⁶⁹ Gajevu je borbu za novine prvi kritički prikazao M. Murko u »Spomen-cvieu« Matice Hrvatske 1900. (Početak Gajevih »Novin« in Danice. Po novih virih, str. 567-581), na osnovu čega je radio i Šurmin u »Hrvatskom preporodu« (knj. I, str. 163-172). Prva knjiga »Hrv. preporoda« izašla je 1902. Tri godine kasnije izašla je u »Radu« Šurminova studija »Početak Gajevih novina. Prilog kulturnoj povijesti Hrvatske« (knj. CLXII, 1905). Tu je na osnovu rukopisnog materijala iz Gajeve ostavštine, koji se čuva u Sveuč. knjižnici nadopunjeno i djelomično ispravljeno ono, što je prije kazano o Gajevu nastojanju, da dobije dozvolu za izdavanje novina, a odštampani su i glavni dokumenti: koncepti i originali Gajevih molba i predstavki. Zašto je Gaj svome časopisu dao ime »Danica« kušao je objasniti R. Horvat u »Hrv. Reviji« (IV, 1831).

dvaput na tjedan, te predlaže »Osznovu Novin Horvatzkeh, kotere vu Zagrebu pod napiszom: *Danicza Horvatzka, Dalmatinska i Slavonzka* ishadjale budu«. Nakon što je zagrebačka županija povoljno primila ovu osnovu, obraća se Gaj (4. XII. i. g.) varaždinskoj županiji i drugim nekim forumima na pr. slob. gradu Križevcima i slob. gradu Varaždinu. Time je završena prva faza Gajeve borbe za novine.

Druga faza započinje odgovorom Kr. konzilija zagrebačkoj županiji dne 29. siječnja 1833. Traže se daljnji podaci, a Gaj ponovno sastavlja molbu (3. III. i. g.). Novim dopisom konzilija (14. V. 1833) dozvoljava se Gaju izdavanje nepolitičkih novina prema priloženom programu. Time je Gaj dobio dopuštenje za izdavanje književnog lista o čemu je obaviještena i zagrebačka cenzura. No Gaj se time ne zadovoljava. Obratit će se samomu vladaru, da u toj stvari posreduje i šalje Kr. kancelariji molbu, koja je stigla 29. kolovoza 1833. Franjo I. traži od grofa Sedlnitzkoga informacije o Gaju no ministarstvu policije se ne žuri. I tako je izgledalo, kao da će stvar opet zaspasti.

No Gaj odlazi osobno u Beč i traži audijenciju. Vladar ga ljubezno prima i obećaje mu traženu dozvolu.⁷⁰ Sedlnitzky se miče i traži u Hrvatskoj povjerljive informacije. Tri pouzdanika odgovaraju Sedlnitzkom, a među njima i poznati Moyzes,⁷¹ koji se prije sporazumio s Gajem. Na to Sedlnitzky povoljno izvješćuje vladara, a dne 9. srpnja

⁷⁰ O Gajevoj audijenciji v. Deželić, Pisma pisana Dru. Ljudevitu Gaju, str. 350-356.

⁷¹ O ličnosti i karijeri Moyzesovoj vidi Prelogov člančić u »Narodnoj Enciklopediji«, knj. II., te K. Paul, Štěpán Mojzes a Gajův ilyrismus (»Čehoslovačkoojhoslovenska revue, god. V, br. 6-7 posvećen ilirizmu«, uredio J. Heidenreich, doc. Karlova sveuč. u Pragu).

1834. Franjo I. podjeljuje Gaju dozvolu za izdavanje političkih novina. Ova odluka odlazi Ugarskoj dvorskoj kancelariji, koja ju službeno izdaje 26. kolovoza. Time je završena treća najodlučnija faza Gajeve borbe.⁷² Odluka dolazi u Zagreb najkasnije do polovice listopada, jer koncem toga mjeseca izdaje Gaj svoj »Oglasz«, u kojem veli među ostalim:

»Z-najvishejszem Dopuschenyem szv. Czeszarzko-Kralyevzkoga Velichantzva FRANYE I. izhajale budu vu Zagrebu zpochetkom leta doiduchega 1835. Narodne na dve posebne ztrani razdelyene NOVINE HORVATZKE pod napiszom: 'Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka'. – Perva ztran, iliti tak zvane 'Novine Horvatzke' zadersavale budu vsze najnoveshe politichke dogodyaje, to jeszt vszekulike znamenite premembe vzeh szveta orszagov vu obchinzkomvu oszebnom pako vsza oszebujna pripechenya y naredyenya domacha, iliti najnoveshe dogodyaje trojjednoga Kralyeyztva Dalmatinzkoga, Horvatzkoga y Slavonzkoga; y ova ztran izide z-razumlyivem raztolmachenyem vszeh ztranzkeh rechih dvakrat na t jeden, vszakuput na pol arkusha; – druga pako ztranizta najmre DANICZA Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka je(n)denput vu tjednu Novinam Horvatzkem na pol arkusha zoszeb prikoplyena-zadersavala bude ne szamo vu Horvatzkom, nego y vu drugeh Ilirzkeh narechjah vnoγο-verstnetak na lahku zabavu y razveszelenye, kak na primerno razszvechenye y vugodno, ter hasznovito podvuchanye zpadajuče ztvari. Navlazitito pako zpomenka vredna znanya od nashega Naroda Szlovenzkoga vu obchinzkom: od nyegve ztarine y dogodyajev, od nyegoveh pizsem y knjig, zjednum rechjum vsza ona, koja Hor-

⁷² V. Šurmin, Počeci, str. 121.

NOVINE HORVATZKE.

TEHAJ I.

Dana 6. Prosinca 1835.

BROJ 1.

Is Zagreba. Dan 30. mesceza Grudna 1. 1834 zaradi obcinzke y nenavadne radosti, z kojim nam je osvećen, oszebnoga zpomenka je vreden. Y zšto z izpisom vszelya našeha Horvatzke Novine radovaly no zapochinlyemo. Ov najpre dan Nyih Excellenczia Gozpodin Alexander Alojzich, Biskup Zagrebčki y Kraljevski Chazti Banzke Namestnik svetechno obslusaval je petdeszeto leto mashicstva szvojega. K ovoy szveterchnozti vre podvečer dana 29. ob 6 vuri najpervich z velkem zvonom vu ztolnoj crkvi, y zatem ze zkupevnyem po vszeli crkvah znamenye je dano: izi vecher kaznashe sledela je pri Nyih Excellenczii Gozpodinu Biskupu musika pred gradom po bandi ovde lesecheza domorodnoga Regimenta B. Radosherich zpelyana. — Dan paku szveterchnozti ob 10 vuri vszi zvoni varasha vyjavili sze jeszu, y vesz Clerus z Gozpodini Kanoniki ishel je pred Nyih Excellencziju, kojega z prosheczium vu crkvu dopelyashe; vugodno szada oglaazi sze perypt novi velike czene czevnik ili orgule, y onda z musikom ovdeshnoga zkladnoglasznozi drustva pochela sze je masha z popevkum: „Hodi duh svete“ it.d. Pri ovoy meshi bila je vnosina obodvojeza zpoln, vszakoga ztalisha y reda nazochna, koju je velichanzivo Novomashnoga Paztira vu prahu poniznozi pred Vszmoguchem zkrushenoga vu zasganu pobosnozi postavilo, y na lyubav proti milozitvnomu ovomu domovine Zuvetniku genulo, kotera vre prez toga gorucha lyubav josh bolye ochituvala sze je, da ovdeshnoga Szl. Kaptoloma G. Kanoniki, za iztinzko szvoje y szercheno nagnenye izkazati, na vszu pri oltaru dvorbu do zadnyega noshenya szvetchnyakov y kadilnicze Nyih Excellenczii Preizvishenomu Gozpodinu Novomashniku milovolyno alduvali sze jeszu; koja oszebnoga pelda vnozem zaitzo lyubavi szuzu z oka je zvalila. Kad bi sze zadnyich me-

sha med szlosnem puczanyem vojkov Cz. Kr. Divizie Regimenta gorerechenoga, ter Szloh. Kr. Varasha y Kaptoloma z velikum paradom na Kaptolomzkom placu postavily nel Purgarov, y med germenyem musarov z popevkum: „Tebe Bose hvatimo“ dokonchala. Preizvisheni Gozpodin Biskup, kakoder doshavshi, tak y odidneli blagoszluy delil, y med Clerom vu redu z jedne y z druge zicami ztojechem od vszeli redov y ztalishv Gozpodu zpravodnye vu grad povemul sze je, mladexnu z veszelem pozdravlyemym vszega puka, koj Nvemu z jezera glasumi: „Bog siri“ neprezlucze vikaj je.

Ob dveh varah popoldn veliki v gradu dersani szu bili ztali vu tresh polcehah, pri kojoj priiki, poklmkak G. Kanonik Josef Schroll dolesziedrehe vugodno gvoztenye na Nyih Excellencziju y ostale zishene Gozte bi bil zrekel, Preizvisheni Gozpodin Biskup od szvoje ztrani lyublyeno sze zahvalochi, najpredi Nyih Velichanztu Szvetlomu Czeszaru y Kralju, zatem Szvetoj Czezariczi, mladomu Kenlyu y vszemu najvisheshemu Avstrianzkomu Rudo presla: va zdravirzu je napol, koju vszi szlosio z nepotergnyem: Virat potvrdishe, doklam proti Otezu y Ladavezu lyubavi puna szericeza vu popevku „Bose zici Franjo Czara“ bi sze bila zicjala.

Zatem zdraviceza pila sze je za Nyih Excellencziju Gozpodina Biskupa, da Mo Otecz nebezki josche vnoza leta za obcinzku dobro y na buszen svete vere vu naruchaju Horvatov presiveti dopuzti. — Potim napitnicze y zdraviceze za nazochne y nenazochne domovine chuvare, branitelye y vsze zadnyich verne domorodeze poleg ztarohoratzkoga obichaj: „Bog siri“ zpite y po naski zpevane szu bile.

Navecher bil je goroyi y dolnyj varash po dobrovolynozti ztanovnikov na znamenye prestimavanya te szveticchnozti pozvud razszvechen.

Naslovni list prvoga broja Gajevih »Novina«, dne 6. siječnja 1835.

vatom y nyihovoj Ilirskoj Bratji od ztarodavnoga y vezdaschnyega ztalisha vszeh Szlovenskeh pukov zezvedeti y znati potrebno je.«⁷³

Pisat će se o domaćoj prošlosti, o hrvatskim županima, knezovima i kraljevima, o glasovitim i učenim ljudima, o starim gradovima i drugim znamenitostima, bit će i domorodnih pjesama, pa i prijevoda.

»Oszebito pako tersziti sze hochemo, viteske y znamenite na peldu y naszledovanje sluzeche ztvari drugeh razszvetlane y vuchene Europe Narodov, – najmre vendar dugovanva na domache y zvanzko gozpodarztvo zpadajucha zpominyati.«

Sada Gaj upire prstom na druge »europeanske« narode, koji su tako uznapredovali u prosvjeti, da knjige i novine nisu privilegij bogatih i moćnih, nego se nalaze i u »pripročtech kuchah«. Vrijeme je, da se i mi prenemmo i svome jeziku izvojštimo mjesto, koje mu pripada. Sjetimo se naših slavniĥ predaka, koji su nekoć branili Evropu od Turčina, a sjetimo se i naše slavenske braće, koje ima osamdeset milijuna. Ne samo, da je naš jezik bogat riječima i blagozvučan, nego nas veže s ostalim slavenskim narodima. Plemenitom ovom cilju – naš jezik »oszvétlati y na doztojnu chazt podich« – postignut ćemo najbrže novinama i njenim književnim prilogom te kako tako nadoknaditi pomanjkanje »domorodneh knyig«. Slijede potankosti o cijeni, plaćanju pretplate, tiskari, oglasima itd. Objava završava apelom, kojim se pozivaju »vszi vucheni Domorodczci« na suradnju »prez ikakve razluke

⁷³ Gajev »Oglasz« od 20. listopada 1834. objelodanio je Ježić u »Ilirskoj antologiji« originalnim pravopisom (str. 104-105), dok je ostale proglašee transkribirao.

jezika«. Potpisan je: Dor. Liudevít Gay, cz. kr. priv. Narodneh Horvatzkeh Novin Vandavatel y Redaktor.

Ne zadovoljavajući se samim proglasom, Gaj se napose obraća biskupskom konzistoriju i postizava toplu preporuku (dvije okružnice).⁷⁴ Nije zaboravio ni vojsku, i uspjeh nije sasvim izostao.

I tako se približio konac 1834., a sve poteškoće još uvijek nisu bile prebrođene. Gaj, koji je na sve mislio, nije se mogao domisliti, da će trebati posebnu dozvolu s najvišeg mjesta, da bi pošta smjela otpremati njegov list i primati pretplatu. Molba dvorskoj kancelariji, dva dopisa palatinu, a dozvola nikako da stigne. Do 28. prosinca pitanje nije riješeno, ali je otišao nalog varaždinskoj pošti, da javi zagrebačkoj, kako – do konačnog rješenja – može primati i odašiljati Gajeve novine. *Dne 6. siječnja 1835. izlazi napokon prvi broj »Novina Horuatzkih«, a 10. siječnja i književni prilog – »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«.*

Gajeve su »Novine« izlazile utorkom i subotom. U subotu je izlazio i njihov prilog »Danica«. Prve se godine štampaju starim pravopisom i kajkavskim narječjem, ali se sporadički javljaju i štokavski prilozi i novi pravopis. Druge se godine mijenja pravopis i narječje, a tim promjenama odgovara i promjena imena »Ilirske narodne novine« i »Danica Ilirska« (od 2. I. 1836). Kad je zabranjeno ilirsko ime pretvaraju se »Ilirske narodne novine« u »Narodne Novine« (od 21. I. 1843), a »Danica Ilirska« dobiva svoje prvotno ime. Od 1845. do 1849. izlaze »Novine Horvatsko-Slavonsko-Dalmatinske«, da se onda opet preobrazu u »Narodne Novine«, kojima je od narodnosti

⁷⁴ V. Šurmin, Počeci, str. 124–118.

ostalo samo ime, budući da koncem četrdesetdevete postaju službenim listom. Tim povodom Gaj se raskrstio sa Šulekom, koji je od 1836. uređivao list (Oglas 12. XII. 1849).⁷⁵

Od godine 1852., kad je službeno proglašena apsolutistička vladavina nazovi »Narodne Novine« skidaju silom prilika masku i postaju »Carsko Kraljevske Službene Narodne Novine«. Uredničke poslove vrši Demeter. Tek početkom novoga ustavnoga doba u Hrvatskoj 1861. rješavaju se Gajeve novine odioznog c. kr. dvoglavog orla. Zovu se opet »Narodne Novine«, ali ostaju službenim listom. Gaj fungira kao odgovorni urednik sve do 1869. Prošle godine zabilježile su »Narodne Novine« stotu obljetnicu svoga izlaženja, ostavši sve do naših dana službenim glasilom. Sada izlaze kao »Službeni list kr. banske uprave Savske banovine«.⁷⁶

»Danica Ilirska« također napušta ilirsko ime godine 1843., te se od 2. siječnja te godine zove »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«. God. 1849. poprima opet ime »Danice Ilirske«, ali iste godine prestaje izlaziti. God. 1853. – u jeku apsolutizma – kuša je Gaj obnoviti, ali uzalud. List prestaje izlaziti koncem godine. Slabo je uspio i drugi pokušaj obnove god. 1863., jer je nakon pet godina Gajeva »Danica« definitivno uginula koncem XXI.

⁷⁵ V. Ježić, *Ilirska antologija*, str. 116-118.

⁷⁶ Dne 5. siječnja 1935. izašao je jubilarni broj »Narodnih Novina« na 16 strana. Komemorativni članak B. Saulovečkog »Sto godina Narodnih Novina« pisan je prema Smičiklasu, Šišiću (Hrv. povijest, III. dio), Murku i Šurminu (Hrv. preporod, I. dio), te prema tome ne donosi ništa nova, a ne vodi dovoljno računa ni o davno stečenim rezultatima. Dodan je i historijat tiskare »Narodnih Novina«, današnje Zemaljske tiskare. Nekoliko klišeja prikazuje naslovne stranice »Novina« i »Danice« u različitim epohama njihova izlaženja. Ni po opsegu i tehničkoj opremi, a ni svojim sadržajem ovaj jubilarni broj ne priliči kulturno-historijskoj obljetnici, koju bi trebao da komemorira.

DANICZA

Horvatska, Slavonzka y Dalmatinska.

Techaj I.

Dana 10. Proszinceza 1835.

Br. 1.

Narod prez narodnost!

Je telo prez kozli.

Prirrechje horvatsko.

DANICZA.

Z daniczum

Szelyan v zemlyu plug zabode,
Y razrese drachne plode;
Da sze zterni z nye podignu,
Pune lati k zemlyi prignu
Z daniczum.

Z daniczum

Divejchicze brusze szerpe,
Zterni senyu, sznope verpe;
Da hambari puni budu,
Kada szever ztiszne grudu
Z daniczum.

Z daniczum

Tergovacz u ladju ztaje,
Y odbrodi v dalke kraje;
Da obilnozt tam postavi,
Gde sze zto szirotecz vjavi
Z daniczum.

Z daniczum

Junak chila vrancaz hrani,
Gleda na vsze szveta ztrani:
Jel' sze jug il szever lyuti,
Zahod ili izhod muti
Z daniczum.

Z DANICZUM

Zbudimo sze y poszlujmo,
Szlosnim korakom putujmo;
Da nam ono nepogine,
Shto je nashe od ztarine,
Z daniczum.

Dragutin Bakovec.

GRANICI I DANICI.

Skupishe se jata sokolovah

Talianskih kod bilih gradovah;
Svoja siva razastershe krila,
Ter letishe u gnjizda premila.

Nisu ono jata sokolovah;

Vech su ono csete vitezovah;
Horvatjanah na glasu junakah,
Austrianskih po izbor vojakah.

Radecki ih general odpusti,

Slavni vitez ljubljeno izusti:
„Zapovid sam carsku zadobio,
Domu vashem' da bi vas pustio.

Sritno poshli hrabreni junaci

Horvatjani po izbor vojaci;
Jer ste Caru vazda virni bili,
Hod'te, zdravjica se nanosili!“

Josh jih hvale diesni generali;

Kecsej, Geppert, Pirquet i ostali;
Da su vjernost pokazali Caru,
Pradidovah svojih krjepost staru.

Generalom tada zahvalishe,

I svim, koji dobro im xelishe:
„Bog poxivi svitla Franju Cara,
Koi nam darova takvog' dara!“

Ter se dile put Horvatske drage,

Senju bilom' dodjoshe na prage;
Oxegovich Imbro sad njih diesi,
Slavni biskup veli njima riesi:
„Zdravo doshli dragi domorodci,
Rata sini, blagog mira oteri!
Jer ste domu vavjek virni bili.
Zato vam se blagoslov podili.“

S ovakovi lipi blagoslovi

Nadareni nashi sokolovi.

Naslovni list prvoga broja Gajeve »Danice«, 10. siječnja 1835.

godišta. Faktično je svoju ulogu odigrala nakon četrdesetosme, kao i njen »učrednik i izdatelj«, a zvijezda je njena počela blijediti i prije (»Vrazovo »Kolo«!).⁷⁷

Počevši izdavati »Novine« i »Danicu«, Gaj je iz taktičkih razloga zadržao stari pravopis i kajkavsko narječje. No već u prvom broju nalazimo jednu štokavsku pjesmu (Babukićevu), a tečajem cijele prve godine javljaju se uz kajkavske priloge i štokavski. U 5. broju Topalović prigovara Gaju, što ne uvodi novi pravopis, no Gaj zna što radi. Valja postupati oprezno i postepeno privikavati općinstvo na veliku reformu. U 10. broju štampana je »Lijepa Naša« novim pravopisom. Zapodijeva se debata o pravopisu u kojoj sudjeluju Gaj, Štoos, Brlić i Babukić. U 48. broju izlazi znameniti Gajev proglas o jednom književnom jeziku (štokavski) i jednom pravopisu (prema »Kratkoj osnovi« od 1830) namjesto negdašnjeg pravopisnog kaosa.⁷⁸

»S tim je Gaj izveo najveće djelo svoje, odstranio zadnju pregradu, koja je dijelila Hrvata od Hrvata. To je najveličanstveniji momenat u kulturnoj povijesti naroda hrvatskoga, koji više znači, nego li što pobjeda na bojnopolju« (Milčetić).⁷⁹

Nema sumnje, da je Gajevo djelo epohalno bez obzira na kvalitetu njegova lista, koja je veoma čedna. To vrijedi pogotovo za same »Novine«. Kratke vijesti, većinom iz

⁷⁷ O čitateljima, koji su podupirali Gajevu »Danicu« pretplatom i suradnjom, ima zanimljivih podataka u statističkoj mapi ilirizma, koju je izradio V. Patzl u Heidenreichovu seminaru (v. spom. broj »Čehoslovačko-jugoslavenske Revije«). Podaci se odnose na god. 1835-46.

⁷⁸ Ježić, Ilirska antologija, str. 106-108. – Gajev proglas koncem 1835. uvrstio je A. Barac u »Ilirsku knjigu«, koja je izašla u kolekciji »Školski pisci« (G. Kon) u Beogradu 1931.

⁷⁹ I. Milčetić, Hrvati od Gaja do g. 1850. Kulturno-historijski i književni pregled. (»Hrv. Dom«, III., 1878). Str. 152-217 poseb. otiska.

stranoga svijeta iz druge i treće ruke. Modernim člancima ni traga. Uvodne članke u današnjem smislu prvi počinje pisati Šulek. Zanimljivija je »Danica«. Tu ima sitnijih članaka o aktualnim pitanjima, crtica iz slavenskog svijeta, pjesama, poslovice, izvadaka iz starih hrvatskih pisaca. Prevladava patrijarhalno-poučni ton. Ideal je Daničara pučko prosvjećivanje u smislu 18. vijeka i narodno buđenje u smislu romantičnog nacionalizma. U Gajevoj se »Danici« isprepliće vijek prosvjetiteljstva sa vijekom nacionalizma.

Listovi su u preporodno doba najvažnija žarišta književno-patriotskih nastojanja. Neusporedivo važniji od knjiga, koje su u prvo doba veoma rijetke. Oko »Novina« i »Danice« okupljaju se do četrdesetih godina svi naši preporoditelji. Gaj sam nije pisao, a i ono malo, što je napisao nije vrijedno spomena osim njegovih proglašenja. Pa i prvi je proglas za novine djelo kolektivno.⁸⁰ »Što je napisao u Novinama i Danici – veli Antun Mažuranić⁸¹ – to smo mi uradili«, misleći pri tom na Gajeve suradnike: Rakovca, Babukića, Štoosa, Vraza, Vukotinovića, Tordinca, Zdenčaja, Blažeka, Ivana Mažuranića i sebe. »Ali što je vani po zemlji – nastavlja on – što je dalje po Slavoniji, Bosni, Dalmaciji, da se je tamo raspirila sveta narodna vatra, to je najviše njegovo djelo«. A to je u tom slučaju i glavno. Ako usporedimo Gajeve »Novine« i političku žurnalistiku, koja se javlja četrdesetosme, a »Danicu« sa Vrazovim »Kolum«, učinit će nam se oba Gajeva lista izvanredno pri-

⁸⁰ Na njemu su saradivali Babukić, Vukotinović, Ante Mažuranić... sastavljajući svaki po jedan koncept, a Gaj se tim konceptima poslužio pri konačnoj redakciji svoga proglašenja (isp. Šurmin, Počeci, str. 123). Razumije se samo po sebi, da je bilo i usmenih poticaja i savjeta, kojima se Gaj, kao spretni čovjek, nije otimao. Utjecaj P. Rittera-Vitezovića zaslužio je posebnu studiju.

⁸¹ Cit. prema Smičiklasu (Obrana i razvitak, str. 53).

mitivna. No »Danica« i »Novine« dolaze u pravi čas da podupru i razviju preporodnu akciju, koja se poslije trideset i pete ne može zamisliti bez tih glasila. Pa ako nam se i danas čine jadnima, ne smijemo zaboraviti, da su i prilike bile jadne, a Gajevo djelo zaista pionirsko. Potresni je dokumenat ove naše mizerije Gajevo pismo Vrazu uoči izdavanja novina. Priznavši, da »domorocstvo dosta zažgano je«, Gaj se nada i očekuje, da će odsada usplamtjeti jačim plamenom. Dozvoljeno mu je »z-PREMILOSTIVUM odlukum« da izdaje »Novine političke i slovstvene«, a te će novine uspješno podjarivati domorodni žar. A nakon što je saopćio prijatelju ovu radosnu vijest, bojeći se pri tom da nije možda preuranjena, Gaju se otimlje bolni uzvik, koji ima sva obilježja intimnog priznanja:

»Brate – kliče Gaj – moj vezdašnji stališ je tak vuzek, tak tesen, da vsaku i slednju reč, koteru vu naših posleh pišem, živo pretresti primoran sem, ar me viziji povsud skoznjivo nasleduju, tražeč, kde bi mi kakvu zanjku prikvačili, ali lečku podmetnuti mogli (ali ne meni već mojemu ljubimcu)«. ⁸²

»Vuske« su i »tesne« naše današnje prilike, a kako je tek bilo pred sto godina, kada je Ljudevit Gaj strepio za svoga »ljubimca«, svoje novine. Zato se nemojmo čuditi, što Gajeve »Novine« nisu bolje, čuditi se moramo, da su uopće izašle i da su, unatoč drakonske cenzure, mogle izvršivati svoju preporodnu misiju. ⁸³

⁸² Faksimil toga pisma dodao je Deželić svojoj zbirci »Pisama pisanih Dru. Ljudevitu Gaju« u knj. VI. »Građe«.

⁸³ Slučaj »Glogovkinja« obradio je Šurmin u sponi, studiji o »Počecima Gajevih novina« hoteći da time ilustrira kakova je bila tadašnja cenzura u Hrvatskoj i s kakvim su se poteškoćama morali da bore hrvatski preporoditelji (str. 126-131). Šurmina upotpunjuje i korigira Fancev u svojim »Dokumentima« (str. 318-320), a napose u studiji: »Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme 'Još Hrvatska ni propala'« (u ilirskom broju »Hrv. Revije«, 1935). Gaje-

Gajeve »Novine« s »Danicom« štampale su se u Županovoj tiskari. Hoteći se emancipirati odluči Gaj osnovati svoju tiskaru. No i za to je trebalo dobiti posebni privilegij, te koncem 1835. predaje Gaj prvu molbu. Ne opravivši ništa, obraća se iduće godine ponovno najvišem forumu, zahvaljujući svojim bečkim vezama i Bužanovoj preporuci, dobiva konačno 7. srpnja 1837. privilegij za tiskaru.⁸⁴

U isto vrijeme sprema Gaj daljnje reforme. Ne zadovoljava se više jezičnom i pravopisnom reformom, te uvođenjem ilirskog imena, nego hoće uvesti ćirilicu. Boraveći ljeti iste godine u Beču, nastoji predobiti Sedlnitzkoga za svoj naum. Od nove godine izlazile bi »Novine« na jednom stupcu latinicom, na drugom ćirilicom. Uvjeren, da je u Beču uspio, najavljuje Gaj ovu promjenu i tadašnjem cenzoru Moyzesu, a Moyzes piše Sedlnitzkome, koji na to demantira Gaja, ali ne isključuje mogućnost, da kojom drugom zgodom bude o toj stvari povedena riječ.⁸⁵ Kako se vidi iz kataloga Gajeve tiskare, bila je tiskara dobro snabdjevena ćirilskim pismenima,⁸⁶ a godine 1849. odštampao je Gaj jedan list ćirilicom (20. VII.).

va je budnica izašla naime u »Danici« br. 5, 1835. pod naslovom »Horvatov sloga i zjedinenje za svojega vseljbnoga cesara i kralja Franju I. proti Francuzom vu letu 1813«, a iste je godine preštampana zajedno s Vukotinovićevom pjesmom »Nek se hrusti šaka mala«, jer se tobož odnosi na vojevanje Hrvata protiv Francuza »vu Glogovi 1813«. Iz podataka, što su ih iznijeli Šurmin i Fancev, jasno se razabire, da monarhistički lojalizam i protufrancuska nota služe kao maska namijenjena cenzoru, kako bi mu time izmakla radikalno-patriotska sadržina ovih pjesama. Analizirajući sve varijante glasovite Gajeve budnice mora se doći do zaključka, da je njezin tekst pisan sa »skroz panhrvatskog stanovišta«, kako je to ustvrdio jednom zgodom Ks. Š. Gjalski, a Fancev potkrijepio historijsko-filološkim dokazima, kojima je ovo nadalje zanimljivo, ali i prilično zamršeno pitanje definitivno raščišćeno.

⁸⁴ V. Šišić, Hrvatska povijest, III. dio.

⁸⁵ Šišić, III, str. 210-211.

⁸⁶ Ogljed pismenah, urešenjah i slikah narodne tiskarnice Dr. Lj. Gaja. Zgb. 1849.

Pozadinu ovih Gajevih nastojanja otkriva memorandum, što ga je 1838. predao u Beču pukovniku Ozeretskom od ruskog poslanstva, a ruski ga poslanik šalje ministru Nesselrodeu. U popratnom pismu ističe poslanik, da Gaj traži apsolutnu diskreciju, jer bi – sazna li austrijska vlada za ovaj dokument – mogao stradati glavom!

O Gajevim odnosima s Rusijom i njegovim putovanjima pisali su već Kulakovskij⁸⁷ i Francev,⁸⁸ a Nikola Andrić referirao je o tim istraživanjima u »Hrvatskom Kolu«⁸⁹ došavši do zaključka, da je Gaj, istina, tražio i dobio od Rusa novaca, ali da su takove potpore dobivali i drugi slavenski naučenjaci i javni radnici. No iz memorandumima, što ga je nedavno objelodanio jedan američki historik prema tekstu, koji se nalazi u moskovskom arhivu,⁹⁰ vidi

⁸⁷ P. Kulakovskij, Illirizm. Izsljedovanie po istorii horvatskoj literaturv perioda vozroždenija (Pečatano po opredeljeniju Sovjeta Imperatorskago Varšavskago Universiteta). Varšava 1894. – Gaju je posvećen šesti »otdjel« (str. 282-316).

⁸⁸ VI. Francev. »Za biografiju Ljudevita Gaja« (»Grada«, V, 1907).

⁸⁹ N. Andrić, Putovanja Gajeva po Rusiji (»Hrv. Kolo«, knj. IV, 1908). Strože sudi o Gaju M. Prelog, Slavenska renesansa: 1780-1848. (Jugoslov. Štampa, Zgb. 1924., str. 148-149, 152).

⁹⁰ Ph. E. Mosely, A Pan-Slavist Memorandum of Liudevit Gaj in 1838 (Reprinted from The American Historical Review, vol XL, No. 4, July 1935). U tom memorandumu, koji spominje već Kulakovskij, a da se pritom ne razabire zamašaj i pravo značenje dokumenta, Gaj denuncira velik dio (bedeutender Teil) hrvatskog plemstva, da simpatizira s mađarskom aristokracijom u njenom rovarenju protiv Rusije. Stoga su patrioti, koji se bore – s Gajem na čelu – za rusko-slavenske interese (russisch-slavische Interessen) – u teškom položaju. Rusija bi svoje prijatelje morala izdašnije pomoći – veli Gaj i potanko razlaže, kako bi se taj novac upotrijebio (na pr. za mito). Obrazlaže plan o dizanju bune protiv Austrije, koja bi najprije buknila u Vojnoj krajini (približni troškovnik: 3 milijuna forinti!), i zaključuje stavljajući Rusima ovu alternativu: ili vojna intervencija i okupacija prema spomenutom planu, ili stvaranje tajne agencije u Hrvatskoj (eine formlich auctorisierte geheime Agentie), koja bi vršila propagandu za račun službene Rusije. Jedno i drugo ne bi mnogo stajalo, a sada (1838.!) čas je veoma povoljan. Bude li taj čas promašen, ne će pomoći ni goleme svote, ni druga nastojanja. »In jedem Falle der oben ermittelten Alternative – veli na koncu Gaj – sind wir bereit, mit jeglicher Aufopfer-

se, da Gajeve osnove nisu nipošto bile bezazlene. U isto vrijeme dok u Beču figurira kao osoba povjerenja i predlaže uvođenje ćirilice zbog pobijanja ruskog utjecaja, nudi Rusima svoje usluge. A ne radi se tu samo o književnim simpatijama i kulturnom zbliženju, nego o političkoj i *vojnoj* suradnji. Svojim političkim makinacijama izazvao je Gaj i zabranu ilirskog imena, koje uopće nije bilo dozvoljeno, kako to ističe ban Haller u svom pismu vrhovnom upravitelju škola zagrebačkog okružja (18. I. 1843).⁹¹ Ovom zabranom Gajev je prestiž dobio težak udarac. Zabranjen je i ilirski grb: polumjesec i zvijezda, koji početkom iste godine iščezava s čela lista. Rodoljubna javnost okrivila je Gaja zbog tih neuspjeha i represalija, koje su uslijedile, a najbliži njegovi suradnici sve teže podnose Gajevu slavičnost i nelojalno postupanje prema drugovima, osobito kad se radi o materijalnim pro bicima. A kako se preporodna akcija sve više razvijala i širila, postajao je malo po malo Gajev monopol nemoguć. Braneci stečene pozicije Gaj nerijetko koči napredak i pravi smetnje svojim dojučerašnjim drugovima i suborcima za narodnu stvar (slučaj »Kola«).⁹² Tragika pionira,

ung für den mächtigen russisch-slavischen Thron, als die nach unserer Überzeugung nach, einzige Basis unserer National-Existenz zu wirken und sich jeder Order, der wir in Folge dieses Dokumentes als des Pfandes unserer kindlichen Hingebung, mit Zuversicht entgegenharren, mit Gehorsam zu fugen«. Memorandum je datiran 1. studenoga 1838. iz Beča, a potpisan: Liudevit Gaj Ivanović.

⁹¹ Šišić, Hrv. Povijest, III, str. 250 i dr.

⁹² Isp. M. Starčević, Dr. Ante Starčević i Srbi (Mala knjižica M. H., nova serija, kolo II, sv. 3) 1936. – Govoreći o neprijateljskom držanju Srba prema Gaju prigodom njegova dolaska u Beograd 1852. pisac naglašuje, da je u to doba »Gaj već i u Zagrebu izgubio svaki ugled« i navodi među ostalim i jedan porazan dopis šefa policije zagrebačke vrhovnom zapovjedniku žandarmerije (str. 55). – Gajevu aferu s knezom Milošem prikazao je kritički A. Ivić u drugoj knjizi »Arhivske grade o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima« (str. 203-204). Beograd 1931.

koji je uradio nešto veliko, ali ne će shvatiti i dozvoliti da život teče dalje. Gurnut u pozadinu Gaj se ne predaje, nego svašta snuje i premišlja ne odrekavši se svoje dvolične politike, koja oscilira između Beča i Petrograda, Četrdesetosma iznosi negdašnjega narodnog ljubimca opet na površinu. Ali ne za dugo: poznata afera s knezom Milošem, a još više događaji nakon sloma mađarske revolucije, Gaja su toliko diskvalificirali, da se nikada više nije povratio. Uoči apsolutizma otvoreno je prešao u tabor narodnih tlačitelja, a ponizivši prve hrvatske novine na apsolutističko-germanizatorski »Amtsblatt«, zamijenio je ilirsku zvijezdu i polumjesec mrskim dvoglavim orlom.

No sve to ne može izbrisati Gajevih zasluga. Ako i nije stvarao iz ništa (njegove je uspjehe nemoguće zamisliti bez pripreme brojnih preteča počevši od Pavla Rittera Vitezovića) on je okupio hrvatske preporoditelje, organizirao njihova nastojanja i – služeći se onim što su drugi stvorili – dao se na praktično izvođenje preporodnog programa. Rođeni vođa, demagog, koji opčarava, pustolov i mistik, koji vjeruje u svoju zvijezdu, Ljudevit je Gaj izvršio svoju povijesnu misiju. Mane su njegove prljave i teško podnosive, jer kvare i nagrđuju idealnu sliku narodnoga vođe i prvaka. Ipak je naša dužnost da istini pogledamo u oči, ali da priznamo i »pošten trud i učinjeno dobro i da oplaćemo čoveka, koji knjigu nam obnovio, jeziku puteve otvorio, slogu med plemeni uveo, zakone izmirio, narod osvestio, svetu nas pokazao i na oči mu izveo, te na veliki put narodnjega nauka i napredka odpremio« (Kurelac nad Gajevim grobom 1872).⁹³

⁹³ V. Ježić, Ilirska antologija, str 158.